

ЧУДЕСНА ИСЦЕЉЕЊА НЕУРОЛОШКИХ И МЕНТАЛИХ БОЛЕСТИ У СТАРОМ СРПСКОМ ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ

Небојша Ј. Јовић^{1,2}

¹ Клиника за неурологију и психијатрију за децу и омладину, Београд

² Медицински факултет, Универзитет у Београду

Сажетак

У хришћанској иконографији биле су омиљене и честе сцене чудесних оздрављења. Бројни су прикази излечења болесника у циклусима Христових исцељења у фреско-сликарству Дечана, Раванице, Манасије, Каленића, Мораче и других српских манастира.

Сцене чудесних оздрављења болесних са разним неуропсихијатријским болестима укључује исцељење одузетог у Капернауму (Лука V, 17–26), исцељење опседнутог у Гераси (Марко V, 1–20) исцељење парализованог у Витсаиди (Јован V, 1–9). Исцељења опседнутих везана су за истеривање нечисте силе из тела. Спутаност опседнутих симболички је исказана ланцима, као и њиховим животом у гробу, који они не препознају као место смрти и неживота.

Црква Вазнесења Господњег, манастирска задужбина краља Стефана Уроша III Дечанског живописана је 1338–1350. Служећи се умереним реализмом, дечански мајстори створили су око 1340. један од највећих циклуса Христових чуда у византијској и српској уметности, који обухвата 22 слике које су расуте по цркви. Извесно је да болесници с неуролошким и психичким поремећајима чине највећу групу у циклусу чудотворних исцељења дечанског живописа: исцељење месечара, човека са нечистим духом, узетог из Капернаума, човека са сухом руком, суманутога, двојице с нечистим духом. Већина је мајстора у Дечанима склона опису болесних, тако су психотични болесници приказани како су спутани ланцима поред саркофага, од болести ослабљени испомажу се примитивним протезама: штакама, хваталкама и справама које олакшавају кретање.

На фрескама ресавско-моравске школе у Раваници, Каленићу и Манасији, на почасним, највиднијим местима сликају се фреске о

Христу чудотворцу и одабрани призори чудотворних исцељења. Иако прекрасне, оне се мање задржавају на појединостима које би се могле користити као извори за историју медицине у односу на раније фреско–сликарство.

Кључне речи: исцељења, раслабљени, опседнути, живопис, српско фреско–сликарство

Увод

У хришћанској иконографији биле су омиљене и честе сцене чудесних оздрављења. Приказом исцељења у зидном сликарству велича се и слави Христов земаљски живот. Господ је чинио чуда као доказ свог божанског послања. Долазак Господа објављује то што „слепи прогледавају, хроми ходају, што глуви чују а језик немих бива одвезан“ (Исаија 35, 3–6). Канонска верска медицина заснована је на учењу хришћанске цркве по коме је Исус Христос лечио болесне и васкрсавао умрле. Људи се вером и силом Духа светог могу претворити од огреховљених у здраве душом и телом. Христос не дотиче тело болесника у свим сценама исцељења, већ знаком благосиљања показује да је болесника додирнула милост Божија. Бројне су међутим сцене које приказују Христа који додирује болесне. Тај гест, материјализовани знак духовне везе између Христа и онога ко у њега верује, припада сфери човековог односа с божанским, где је невидљиво божанско учињено видљивим, где неопипљиво божанство, прожимајући људско, постаје опипљиво, а телесно зближавање неисцрпни извор духовне снаге [1].

Христ је исцелитељску моћ пренео на своје ученике говорећи им: „Болесне исцељујте, губаве очистите, мртве дижите, ђавола изгоните, забадава сте добили и забадава дајите“. Бројни су прикази излечења болесника у циклусима Христових исцељења у фреско–сликарству Дечана, Раванице, Манасије, Каленића, Мораче и других српских манастира [2]. Илустрације чуда Христових често су помешане с другим догађајима из Христовог живота, пре свега оним које се односе на његове поуке и параболе. Структуру циклуса је најчешће одредио редослед годишњег читања литургичког календара.

Очигледна је повезаност иконе са догађајима из прошлости. У икони залазимо у прошлост да бисмо се боље упутили ка будућности и везали за њу. Иконе наговештавају посредством човека исцељење света, творевине Божје [3]. Христова икона изражава заједништво људске природе у божанском животу и сведочи о светости човековог тела. Распоред живописа у основи је исти, било у саборним, парохијским, манастирским и другим православним храмовима. Разлог за ову устаљеност је у непромењивој функцији храма – да се у њему обавља света евхаристија. Без обзира на разлике и одређена одступања у систему живописања, његова литургијска функција остаје основна.

Исцељење одузетих

Исцелитељске моћи Христове везане су за његове спаситељске моћи да опрашта грехе, који се сматрају примарним узроком човекове болести.

(Матеј IX, 5–7) „...Јер шта је лакше рећи: *опраштају ти се гријеси; или рећи: устани и ходи? Али да знате да власт има син човеков на земљи опраштати грехе*“... (тада рече узетоме): „Устани, узми свој одар и иди кући. И уставши отиде дома“.

И ово исцељење доказ је превасходног излечења душе болесног и доказ истинитости Божије моћи праштања људског греха, да би зато и само тело човеково постало здраво [4].

У Јерусалиму, у непосредној близини Овчје бање, налазио се један мали рибњак, сачињен од два базена, саграђена у 2. веку пре Христа. Првобитно су служили за скупљање кишнице а постојао је и подземни канал који је доводио воду до Ескулаповог храма, где се она користила приликом богослужења. Базене су окруживали тремови. На том месту у Витезди (Витсаида), Христос је исцелио парализованог на јеврејски празник сабат, што је изазвало толики гнев првосвештеника, да су затражили Христову смрт.

Сматра се да је сцена Христовог исцељења одузетог (парализованог), која датира из периода око 235. године нове ере, најраније представљање чудотворне лечиве моћи Исуса. Овај живопис је пронађен 1921. на левом зиду крстионице цркве у *Dura-Europos*-у на Еуфрату у данашњој Сирији. Чува се у колекцији Галерије ликовних уметности, Универзитета у Јејлу. У десном делу сцене, одузети болесник лежи у свом кревету. Горе у средини, Христ му се обраћа речима: „Знај да Син божји има моћ да опрашта грехе. Устани, узми свој кревет и ходај“. Са леве стране, човек узима свој кревет и одлази. Христ носи тунуку, философски огртач и сандале на ногама.

Исцељење опседнутих

Исцељења опседнутог везана су за истеривање нечисте силе из опседнутог тела. Како су се мењала сазнања о човеку и силама које њиме управљају, тако су се и питања опседнутости и душевног поремећаја мењала кроз историју. У избору између лечења и насиља, границе нису чврсте. Насилништво и лудило изазивају демонска бића носећи људима зло [5].

Новозаветни модел односа према опседнутима и њиховом исцељењу делом се ослања на описе Христовог лечења побеснелих који људе гађају камењем. Спутаност опседнутих исказана је и симболички ланцима, као и њиховим животом у гробу, који они не препознају као место смрти и неживота [5].

Духови препознају Христову моћ и знају да не могу да му се одупру. Христ не чини никакав гест који би могао да се схвати као магијски обред истеривања демона. Довољна је сама његова појава и његова реч. Појавом Бога свет се открива у правој бити коју најпре спознају духови који су опсели људе. И овим чудом наглашен је Христов тријумф над силама зла или стварност ослобађајућих сила Божијег царства које Христ доноси [4].

Исцељење бесног (човека са нечистим духом) у околини Гадаре скоро је обавезна сцена на живопису (Матија VIII 28–34; Марко V 1–20; Лука VIII 26–39). Не може се са сигурношћу идентификовати место где се је ово чудо догодило. Јеванђелист Матеј говори о „земљи Гергесинској“ и не о једном него о „два бесна човека“. Марко наводи „земљу Гадаринску“. Претпоставља се да се дешавање које је послужило за опис чуда није било ни у Гераси ни у Гадари, при чему је сам локалитет од секундарне важности у односу на суштински значај самог догађаја [4].

За човека с нечистим духом се у јеванђељу каже (Марко V 3–4):

„... не облачаше се у хаљине и не живљаше у кући, већ у гробовима ... и метаху га у вериге и у пута, да га чувају и искида свезе и тераше га ђаво по пустињи.“

„... који живљаше у гробовима и нико га не може свезати ни веригама; ... и нико га не могаше укротити...“

Христа ђаволи „моле да им допусти да уђу у свиње, а када они уђу у крдо потеряју га у језеро где се свиње удаве“. (Лука VIII 33):

„... И мољаху га (ђаволи) да им не заповеди, да иду у бездан. А онде је по гори пасло крдо свиња и мољаху га да им допусти да у њих уђу. И допусти им. Тада изађоше ђаволи из човека и уђоше у свиње, и навали крдо с брега у језеро и утопи се. А када видеше свињари, шта би, побегоше и јавише у граду и по селима.“

У средњовековној уметности на простору старе српске државе, Христово излечење опседнутих насликано је у више манастира (Дечани, Морача, Раваница и др.). Христ је упутио апостоле да следе његова дела, и у исцељењима, па наведена чуда чине основ хришћанском моделу чудесног излечење опседнутих нечистим бићима. Као исцелитељи, са божанском силом да побеснеле људе ослободе мука, представљају се арханђели и свеци. Арханђео Михаило је у хришћанској митологији везан за људске душе и његова Моћ арханђела Михала да истерује демоне представљена је на фрескама у манастиру Лесново (црква посвећена Св. Арханђелу Михалу и пустињаку Гаврилу Лесновском, подигнута 1341. задужбина деспота Јована Оливера и живописана од 1347 до 1349) [6].

Понављање Христовог чуда огледа се у делима светаца за њиховог живота, али се јавља и модел чудесног исцељења моштима. Према том моделу земни остаци светих имају божју силу чудотворења. Етнографска литература потврђује традицију довођења болесних у манастире. Код

Срба, али и код других Словена, развијени култови чудотворних икона и моштију подржавају народно-хришћански модел односа према опседнутима и њиховом исцељењу [7].

Базилика Св. Аполинара у Равени

У најранијој хришћанској уметности (4. век) циклус Христових чуда је садржао призоре исцељења одузетог, исцељење слепог, жене крвоточиве, васкрс удовичина сина и васкрс Лазара. Мозаик базилике San Vitale украс је касно-античке хришћанске уметности (Христ лечи болесне). Цркву је изградио византијски владар Јустинијан 548. године н.е. и она је била модел за Св. Софију у Константинопољу, изграђену касније. Од циклуса Христових чуда из раног 6. века свакако су најлепши мозаици у **базилици Св. Аполинара** у Равени. После пада Римског царства, Готи су преузели власт у Равени. Око 490. године краљ Теодорик, цариградски ђак, саградио је базилику као дворску цркву. Она је године 540. под Византијском влашћу посвећена Св. Мартину. У 9. веку, је преименована у San Arolinare in Nuovo после преношења реликвија Св. Аполинара из цркве у Класи (пристаништу Равене). Приказано је 26 сцена из живота Христовог: тринаест слика на северној страни приказују чуда и параболе, док су на јужној страни сцене из страдања. Византијски утицај у зависности од историјског периода, различито је утиснут у сцене приказане мозаиком [8,9]. Серија исцељења болесних са разним неуропсихијатријским болестима (6. век) укључује исцељење одузетог у Капернауму (Лука V, 17–26), исцељење опседнутог у Гераси (Марко V, 1–20) и исцељење паралитика у Витсаиди (Јован V, 1–9). Равенски мајстори чуда наглашавају симболику призора. Сцена опседнутог у Гераси приказује човека кога је запосео ђаво и из кога Христ изгони демоне (зли духови су ушли у животиње – свиње које беже у језеро) и исцељује га. Приказ парализованог у Капарнауму непознатог уметника, садржи сцену на којој два човека конопцима преко крова спуштају лежај на коме је одузет. Болесник је испружио десну руку ка Христу у молби за помоћ, док је лева рука одузета и заузима нижи положај. Христ је у присуству апостола (ученика). У сцени исцељења парализованог у Витсаиди приказан је болесник који је исцељен устао из кревета на коме је претходно одузет лежао и који одлази носећи свој кревет. Христос је увек приказан као лепог млади божанског живота спасава смртне, испољавајући дарожљиво своју божанску природу [9,10].

Постоје значајне разлике у стилу израде мозаика на северној и јужној страни базилике. Сцене Христових чуда, исцељења и параболо садрже мали број ликових, често редуктованих на слике Христа, Апостола и чудесно исцељене особе. Нема сувишних детаља, тако да је догађај при-

казан јасно. Реалистично окружење је редуковано и сцене су приказане на неутралној златној позадини. Христ је представљен као голобради младић. Сцене страдања, за разлику од приказа чуда, имају бројне детаље, мноштво насликаних особа и богату позадину. Христ је представљен као зрела особа, са брадом [11].

Сцене које приказују исцељење парализованог у Капернауму, исцељење два слепа човека из Јерихона, изгон демона из запоседнутог човека јединствене су у раној хришћанској уметности и скоро да немају претходника по својој оригиналности. У складу са Аријанским веровањем, Христ је пре свега био учитељ, па се таква његова улога у овим сценама истиче и исцељени настављају да га прате [12]. У каснијој византијској уметности, после кризе коју су изазвали иконокласти, циклуси Христових чудесних исцељења постали су реалистичније насликани и уз све тачније описе болесника.

Манастир Дечани

Црква Вазнесења Господњег, манастирска задужбина краља Стефана Уроша III Дечанског, грађена је од 1327–1335. године а живописана је 1338–1350. Циклус чуда Христових обухвата 22 слике које су расуте по цркви [13,14].

Служећи се умереним реализмом, дечански мајстори створили су око 1340. године један од највећих циклуса Христових чуда у византијској и српској уметности. Неједнакост узора и квалитета у циклусу Христових исцељења типична је за цели дечански живопис. Неке фреске ове серије радили су једва приучени помоћници (нарочито сцене малих формата), док неке композиције исцељења спадају међу ремек дела српског сликарства 14. века, на пример велика дечанска фреска која показује Христа како лечи „имуштег труд водени“ (Лука XIV, 2–4) [10]. Неке фреске из дечанског циклуса рађене су према картонима насталим у Цариграду.

Чудесна исцељења у Дечанском живопису не ређају се хронолошки, нити се групишу по изгледу, често су пуна контраста и изненађења. За историју наше старе медицине свакако су, као историјски извори, садржајније фреске оних мајстора који теже ка натурализму; на њима се одређеније показује изглед болесника, нарочито суманутих, побеснелих, опседнутих и месечара [10,13,14]. Без претеривања може се рећи да је дечански циклус чудесних оздрављења најопширнији корпус тачно датираних фресака медицинске садржине у византијском монументалном сликарству. У иначе опширним циклусима оздрављења на сицилијанским мозаицима сачувало се шеснаест сцена, у Дечанима их има преко двадесет [10].

Дечански мајстори су насликали следећа исцељења болесника са неуролошким и психијатријским болестима и поремећајима:

1. Христос исцељује месечара (Матеј 17, 14–18).
2. Христос исцељује болесне од разних болести (Марко 1, 34).
3. Христос исцељује узетога (Марко 2, 1–11; Лука 5, 18–20).
4. Христос исцељује слепог и глухог (бесна који беше нем и слеп – Матеј 12, 22).
5. Христос исцељује двојицу са нечистим духом (Матеј 8, 28–32).
6. Христос исцељује човека са сухом руком (Матеј 12, 10).
7. Христос исцељује кћер Хананејке, коју мучи ђаво (Матеј 15, 22).
8. Христос исцељује суманутог (Марко 1, 23–26; Лука 4, 33–36).
9. Христос исцељује бјеснујушта се на нов месец (Матеј 17, 14–18)

Исцељење месечара и Исцељење човека са нечистим духом су насликани на по два места у цркви [13]. На источној страни северозапад-ног стуба насликано је како *Христ исцељује месечара* (Матеј 17, 14–18). С леве стране је насликан Христос који стоји, праћен апостолима, с испруженом десном руком према болесном младићу. Младић је на земљи, седи с главом забаченом уназад, ослањајући се о земљу левом руком. Библијски опис и сцена на фрескопису могу указати не само на сомнамбулизам, већ и на понављане ноћне кризе свести, праћене падом („... јер много пута пада у ватру, и много пута у воду“) по типу генерализованих тоничких или атоничких епилептичких напада. Овај тип напада је чест код младих и може деловати драматично за околину [2,14]. Напади се најчешће приписују ђаволу (епилепсија као ђаволска болест – *morbus demonicus*). Притом је ђаво персонификација зла а епилептички напад је велико зло (*grand mal*).

Јеванђелист Марко у опису *Христовог исцељења узетог* наглашава како је било много народа око Христа и апостола (Марко II, 1–11; Лука V, 18–20). Људи који су носили болесника попели су се на кров, открили цреп и конопцима спустили одар са непомичним човеком пред Христа. Разслабљени лежи на постељи с главом нагнутом удесно. Лева рука му беживотно лежи на постељи, а десну је пружио према Христу. На основу фацијалне асиметрије (централне слабости) и положаја главе и леве руке, може се претпоставити левострана хемипареза [14]. У старијем сликарству показивани су само главни тумачи догађаја (као што је већ описано исцељење парализованог у Капарнауму на мозаику базилике Св. Аполинара у Равени) [11].

У доњој зони приказана је слика *Христос исцељује човека са сухом руком* (Матеј XII, 10; Марко III, 1–5; Лука VI, 6–11). Болесник стоји пред Христом, држећи напред обнажену десну руку. Висећа шака је карактеристична за парализу радијалног живца, а због парализе мишића опружача савијена је у ручном зглобу. Изразита атрофија мишића подлакти и шаке сугерише лезију у нивоу надлакти и дисталну одузетост руке.

Сцена у којој *Христ исцељује суманутога* (Марко I, 23–26; Лука IV, 33–36) садржи човека који је приказан наг, са повезом око бедара, разбачене косе, у покрету надесно, окрећући главу с подигнутом десном руком према Христу. Сматрало се да су болесници с психичким поре-

мећајима поседнути од ђавола. То се посебно односи на оне који су узнемирени, моторно агитирани, психотични, са перцептивним обманама и суманутим мишљењем. Њихова суманутост је посматрана као последица уласка „нечистог духа“ [13,14].

Лука 4, 35. „...И запријети му Исус говорећи: умукни и изађи из њега. И оборивши га ђаво на сриједу, изађе из њега, и нимало му не науди“.

Фреска на којој је насликано како Христос исцељује двојицу с нечистим духом (Матеј VIII, 28–32) приказује Христа, праћеног апостолима, који се обраћа двојици суманутих болесника. Они стоје наги у саркофазима и оковани су ланцима. Из њихових уста излазе зли духови. Око саркофага су насликани бројни црни демони од којих неки јашу на свињама (симболика приказана на мозаику Исцељење опседнутог у Гераси (Марко V, 1–20) у Равени). Напред десно насликано је море, по коме пливају свиње, на којима јашу демони или се оне стрмоглављују у море. Спутаване психијатријских болесника примењивано је за оне који су агресивни, раздражљиви, по околину и/или себе опасни, тј. за болеснике у темибилним стањима.

У сцени Христос исцељује кћер жене Хананејке, коју мучи ђаво (Матеј XV, 22–38) приказана је жена, која испред гомиле Јевреја, стоји дубоко погнута према Христу и обема рукама се ослања о штаке. На своду параклиса св. Николе на јужној страни насликано је како Христ исцељује суманутог. Лево стоји Христ праћен двојицом апостола. Пред њим клечи дечак, пресамићен уназад, са раширеним рукама. Више њега стоји старији човек који пружа руке ка Христу. Иза њега стоји једна стара жена а поред њега је младић, који стоји поред отвореног саркофага.

У олтару је насликана импресивна сцена на којој Христ исцељује болесне од разних болести (Марко I, 34 „И исцијели многе болеснике од различнијех болести“). На левој страни ове сцене приказан је Христ, праћен апостолима, како благосиља болесне. Десно је насликана велика група болесника (један болесник је на земљи, други хода уз помоћ штака, трећи је савијен и ослоњен на штап, четврти је ослабљен, тако да стоји само уз подршку двојице људи, пети се ослања на штаку под пазухом...). Приказане су и две жене са малом децом. Ова изванредна композиција реалистично приказује оболеле од различитих, углавном хроничних болести, ослабљене, одузете, слабо покретне, са деформитетима локомоторног система и са мишићном атрофијом. Фреска изванредно показује и различита помагала, штаке, хватаљке и справе за олакшавање кретања [13,14].

Извесно је да болесници с неуролошким и психичким поремећајима чине највећу групу у циклусу чудотворних исцељења дечанског живописа. Већина је мајстора у Дечанима склона опису болесних. Тако су психотични болесници приказани како су спутани ланцима, од болести ослабљени испомажу се примитивним протезама: штакама, хватаљкама и справама које олакшавају кретање. Реализам се осећа и у опису

околине болесника. У Дечанима је радио и већи број домаћих мајстора (Срђ, Вита), далматинског порекла [13]. Они су фреске у манастиру Дечани радили према византијским обрасцима, донетим из Италије. За историју медицине нарочито су значајне фреске које реално приказују изглед болесника. То се односи чак и на фреске осредњих квалитета. Такво сликарство трајало је у српској уметности до последње четврти 14. века.

Манастири моравске школе : Раваница, Каленић и Манасија

У скоро свим здањима моравске школе, дата је предност Христовим чудима, науштрб сценама Христовог спасења, које је доминирало у споменицима Србије и Македоније током 14. века. У Новој Павлици, Раваници, Љубостињи, Сисојевцу и у Каленићу чуда Христова у великом мери испуњавају програме наоса. Фреске које приказују исцељење болесних, живописане крајем 14. века и касније значајног су уметничког квалитета, али пружају мање података од значаја за историју медицине [10]. Овај стил у старој српској уметности посебно је осетљив, декоративан и са истакнутим религиозним симболима. На зидовима црква нагло се смањује број циклуса, композиције постају веће и добијају ново значење. Тематика Христових чуда добија нове идејне и естетске вредности. На прекрасним фрескама ресавско–моравске школе у Раваници, Каленићу и Манасији, на почасним, највиднијим местима сликају се фреске о Христу чудотворцу и одабрани призори чудотворних исцељења. Распоред живописа манастира Раванице, Манасије, Каленића и Сисојевца представља нов, специфичан систем у полихромној декорацији унутрашњих зидних површина црква и манастира у средњовековној Србији [15].

Сликари ресавско–моравске школе показују у благо стилизованој спиритуалној раскошној лепоти, узвишену божанску чудотворну моћ Христа. Као и раније, сликају се исцељење слепих, узетих, губавих, опет лечење болесног од водене болести. По својој иконографији фреске у Раваници, Каленићу и Манасији подсећају на решења из старијег сликарства, али су те сличности само привидне. Нове фреске имају крајње сложену структуру и имају нови естетски квалитет. Споро стваране, споро сликане, дотеране до последње појединости, оне делују као монументалне иконе на којима није ништа препуштено случају, брзини или импровизацији [10,15].

Манастир Манасија

У наосу цркве манастира Манасија насликани циклус Христових чуда и парабла, веома оштећен, па је данас немогуће његово сагледавање у целини. Сцена исцељења кћери Хананејке на северном зиду

цркве већим делом недостаје а фреске које приказују друге сцене Христових чуда су оштећене до непрепознавања. С друге стране, из бочних конхи су искључене сцене чуда и оне су уступиле место парабололама Христовима [16]. С друге стране, сматра се да је у тумачењу фрагментата од стране ранијих истраживача, погрешно протумачена сцена *Васкресење кћери Јаирове* као Излечење кћери Хананејке у коју је ушао демон [1]. Достојанствени став оца у Манасији дочарава „старешину зборничког“ Јаира, поред „умируће“ кћери а не скрушену Хананејку. Чудо са Хананејком (Матија XV, 21–28) одиграва се најчешће у отсуству саме болеснице, а Христ је излечио кћер на мајчину молбу. Опседнутост демоном најчешће није узрок везаности за постељу. Уколико је на сцени приказана и болесница, најчешће из њених уста излази мали ђаво. То није случај ни у Манасији, ни у Каленићу (видети касније).

Манастир Раваница

Живопис цркве Св. Вазнесења у манастиру Раваница (1376–1377) пружа интересантну грађу за проучавање иконографије циклуса Христових чуда у старом српском сликарству. Петковић [17] сматра да велики број Чуда Христових насликан у Раваници, представљају сведочанство да је и тело и материјални свет оно, за што се Бог нарочито брине. Сцене чутотворних исцељења одговарају светом писму и догађајима из јеванђеља, на које се ортодоксни позивају против заблуда и лажних Богомилских и Манихејских јереси.

Изнад појаса са медаљонима светитеља тече циклус Христових излечења људи од разних болести: исцељење ослабљеног и слепог, исцељење човека са нечистим духом, исцељење узетога из Капернаума, губавога и човека оболелог од водене болести. Редослед излагања овог циклуса, иначе најбоље очуваног у Раваници, није сасвим у сагласности с хронологијом догађаја из Христовог живота, коју су установили јеванђелисти. Сцене излечења ослабљеног и слепог су постављене у јужној певници једна поред друге. Поставља се питање о томе да ли је цео циклус, као и ове две сцене које одговарају два недељама између Ускрса и Духова, замишљен према литургијски предвиђеним читањима јеванђеља? На тај начин би редослед сцена у Раваници био литургијског карактера [18].

Христов лик из сцене Исцељење слепога, с правом би се могао сматрати најплеменитијим у нашем средњовековном сликарству [15]. Раванички живопис садржи фреске исцељења одузетога из Капернаума (Лука V, 17–26) и исцељење човека са нечистим духом. Иако су ове сцене мање информативне за историју медицине од оних у манастиру Дечани, раванички сликар је био веома оригинална и снажна уметничка личност свога доба.

Исцељење узетога у Капернауму (Лука V, 17–26; Марко II 1–12; Матеј IX, 2–7) је у Раваници, због недостатка поростора насликано без уобичај-

но приказаних детаља. Најчешће је приказано како одузетог доносе пред Христа на кревету (понекада и преко крова, као што је у манастиру Дечани) и болесник после исцељења одлази са својим креветом на леђима. Овде је приказано само исцељење. Лево је насликан Христ, праћен задивљеним апостолима. У левој руци он држи свитак а десном даје свој благослов болеснику. Одузети је насликан у краткој туници, која не допире ни до колена, веома сувих екстремитета (мишићна атрофија због парализе, тј. неактивности). Погурен он се удаљује десно и на леђима вуче свој кревет (носи га на једној мотки, коју обема рукама држи преко левог рамена).

У јужној певници изнад ланца медаљона насликана је сцена која представља *Исцељење ослабљеног у бањи код Овчијих врата* (Јован V, 1–9). И овде је због недостатка простора насликана само једна епизода. Приказани су покривени петолучни трем са више танких и високих стубова и озидани базен са водом, што симболизује Витезду, јерусалимску бању према опису у јеванђељу. Поред (а не испод) трема је насликана постеља, на којој седи ослабљени, исцрпљен болешћу, која траје већ 38 година. Болест је изморила његово лице и тело, па су му руке и ноге суве и мршаве. Обучен је у кратку тунику. Ноге му висе преко постеље а обе руке су испружене ка Христу, који праћен апостолима приступа са леве стране и обраћа се ослабљеноме. Десно поред постеље четири болесника падају на колена пред Христом [17]. У ликовној интерпретацији ове сцене, наглашава се улога Христа као „воде живота“. Базен указује на везу са мистеријом крштења [4].

Исцељење (бесног) човека с нечистим духом из Гадаре (Лука VIII, 27 и Марко V 1–14) дословно илуструје јеванђељски текст. Млади болесник је представљен скоро сасвим наг, око паса је једва обучен, тако да су му и бедра непокривена. Два саркофага пред њим означавају гробове у којима је живео. У позадини је насликан брег са ретком вегетацијом (гора, Лука VIII, 32–33). Болесник је десну руку, повијену у лакту, пружио према Христу, а лева рука његова, повучена натраг, слободно виси. Из његових уста излази демон, представљен као мала црна фигура с крилима. Христос у левој руци држи свитак, а десну је руку у гесту убеђивања пружио према болеснику. Христа прати 12 задивљених ученика.

Иза болесног је насликано језеро. По њему се крећу две свиње које су узјахали демони (Лука VIII, 33). Два свињара су представљена сасвим десно. Један од њих је са палицом (свињарским кијаком) у руци и са пастирским шеширом на глави. Обојица се удаљују десно од места. Сигнатура ове сцене сасвим је уништена.

Манастир Каленић

За разлику од озбиљно оштећеног циклуса Великих празника, циклус Христових чуда у средњој зони, прилично је добро очуван. Три

чуда која сведоче о моћи Христа да исцељује болесне груписана су у простору северне бочне апсиде. Каленићке представе чуда се издвајају од других манастира тиме што су организоване у промишљен скуп [1]. Иначе, често су те сцене расуте.

Раније погрешно протумачена сцена као Излечење кћери Хананејке [17] касније је протумачена као сцена *Васкрсења удовичиног сина из града Наина* [1]. Призор приказује догађај у Наину, онако како га описује Лука. Испред капије града на одру лежи покојник. Мајка у рукама држи покривен предмет (уљану лампу или свећу), глава јој је покривена белом марамом (знак удовиштва?). Приказ је различит од раније описаних сцена Исцељења кћери хананејке у коју је ушао ђаво.

Сцене исцељења човека од водене болести, губавог и двојице слепих приказане су.

У прве три четвртине 14. века у старој српској уметности слике Христових исцелитељских чуда, на фрескама често осредњих квалитета пружају многе податке за историју српске средњовековне медицине. У последњој четвртини 14. века фреске исте садржине достижу као уметничка дела изванредну лепоту; међутим, пренесене у сферу духовне узвишености, оне се не задржавају на појединостима које би се могле користити као извори за историју медицине [10].

Манастир Морача

На западном зиду припрате манастира Морача, испод старозаветне теме Јоне пред Нинивом, насликана су исцељења Христова у суботу, исцељење човека с воденом болешћу (Лука XIV, 1–6) и исцељење грбаве жене (Лука XIII; 10–17). У трећој зони је приказано исцељење човека опседнутог нечистим духом (Марко V, 1–13 и Лука VIII, 26–33). Ова фреска потиче из 16. века. Допадљиво стилизован, насликан је чопор свиња у које су утекли бесови када их је Христос истерао из сумасишавшег човека [19]. Ове сцене одговарају сценама са суботњим излечењем болесних у сложеној представи Страшног суда, приказаној на источном зиду. Сам избор сцена које илуструју јеванђењска чуда и параболе је особен и наликује ономе у призренској цркви Богородице Љевишке.

Најстарије очуване зидне слике у Морачи се могу датовати око 1260. године. На јужном зиду западног травеја наоса у манастиру Морача приказано је исцељење ослабљеног, које је сцена везана за Цветни триод. Христ исцељује човека који је био на носилима, непокретан због слабости или узетости. Фреска га приказује како стоји, исцељен и у рукама носи носила. За разлику од иконописаца из 13. века, фреске сликане у 16. веку су знатно скромнијих сликарских и уметничких вредности [19].

Литература

1. Симић-Лазар Д. Циклус Христових чуда. У: Каленић. Сликарство. Историја. Крагујевац: Епархија шумадијска; 2000. ст.184-95.
2. Јовић Н. Лечење епилепсије у српској средњовековној медицини. У: 800 година Српске медицине. Пчињски зборник. Београд: Инфинитас. Српско лекарско друштво; 2011. с.153-62.
3. Тихон (Ракићевић). Икона у литургији: смисао и улога, манастир Студеница. Београд: Институт за теолошка истраживања, Краљево: Завод за заштиту споменика културе; 2010. ст. 182, 230, 290.
4. Беловић М. Христова чуда и поуке. У: Раваница-историја и сликарство. Београд: Завет. РЗ за заштиту споменика културе; 1999: 123-138.
5. Ајдачић Д. Чудесно исцељење опседнутих. У: Чудо у словенским културама. Београд: Растко; 2000: 353-63.
6. Габелић С. Манастир Лесново. Београд: Стубови културе. 1999.
7. Vukanovic T. Traitement des alienes dans les monasteres chez les Slaves du Sud. L'Etnographie 1957; 52: 52-77.
8. Bustacchini G. Ravenna. I mosaici, i monumenti, l'ambiente. Bologna: Edizioni Italcards; 1984.
9. Dorfles G, Ragazzi M, Maggioni C, Recanati MG. Storia dell'arte. Vol 1 Dalle origini al Trecento. Orio al Serio: Istituto Italiano Edizioni Atlas; 2008.
10. Радојчић С. Чудесна оздрављења и свети лекари у старом српском сликарству. У: 700 година медицине у Срба. Београд: САНУ; 1971: 77-87.
11. Paolucci A. Ravenna, an art guide. Ravenna: Edizioni Salera; 1971.
12. De Vecchi P, Cerchiari E. I tempi dell'arte. Volume 1. Milano: Bompiani; 1999.
13. Петковић В. Манастир Дечани II. Београд: Српска Краљевска академија. Задужбина Михајла Пупина; 1941. ст. 37-9, 65, 70-1.
14. Јовић Н, Јанчић-Стефановић Ј. Чудесна исцељења у живопису манастира Дечани. Срп арх целок лек 1999; 127(7-8): 291-6.
15. Николић Р. Прилог за проучавање живописа манастира Раванице. Саопштења IV, 1961: 5-32.
16. Тодић Б. Манастир Ресава. Живопис. Христово спасилачко дело. Београд: Драганић; 1995: 84-95.
17. Петковић ВР. Манастир Раваница. Живопис. 1. Иконографија. Београд: Издавачка књижевница Напредак; 1922. ст. 41-64.
18. Ђурић ЈВ. Раванички живопис и литургија. У: Манастир Раваница 1381-1981. Споменица о шестој стогодишњици. Београд, 1997: 45-68.
19. Петковић С. Морача. Београд: Српска књижевна задруга. ИРО Просвета; 1986: ст. 242-3.